

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ЛАБОРАТОРІЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових статей

Випуск 10

Мелітополь, 2020

УДК 81'1(08)
ББК 80
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*
Білоусенко П. І., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р біол. наук, проф.*
Гармаш О. Л. – *д-р філол. наук, доц.*
Коноваленко Т. В., *канд. пед. наук, проф.*
Митяй З. О., *канд. філол. наук, доц.*
Сіроштан Т.В., *канд. філол. наук, доц.*
Хомчак О. Г., *канд. філол. наук, доц.*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2020. – Вип. 10. – 191 с.

ISBN 978-617-7823-15-4

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на ІХ Міжнародній науковій конференції «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (31 березня 2020 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2020

ТЕРМІНИ БЛОКУ «НОРМАТИВНІСТЬ МОВИ» ЯК СПЕЦИФІЧНА ПІДСИСТЕМА МОВИ

Актуальність звернення до проблеми формування й уніфікації мікротерміносистеми «нормативність мови» зумовлюється сучасною пізнавальною ситуацією в лінгвістиці – насамперед прагненням до нових зв'язків між об'єктами різних ступенів узагальнення у сфері теорії літературної мови, стилістики й культури української мови тощо.

В українському мовознавстві в царині вироблення і запровадження норм української літературної мови вагомий внесок зробили дослідники Л. Булаховський, В. Ганцов, Б. Грінченко, М. Жовтобрюх, А. Коваль, О. Курило, О. Синявський, В. Сімович, І. Вихованець, М. Пилинський, О. Пономарів, С. Єрмоленко та ін. Та тільки на межі ХХ–ХХІ ст. з'явилися окремі узагальнювальні науково-теоретичні праці з сучасних проблем теорії літературної мови, культури української мови таких мовознавців як: Г. Мацюк, О. Кривошеєвої, Л. Струганець, О. Стишова, О. Тараненка, Г. Яворської та ін. Питання нормалізації літературної мови досить ґрунтовно висвітлювалися і в зарубіжній лінгвістиці. Та, як слушно зауважували мовознавці, основна різниця між теоріями і концепціями полягала не в принциповому підході до даного явища, а в термінологічній і аспектологічній сферах [3; 10]. Опрацювання досліджень з теорії літературної мови в російській лінгвістиці (В. Виноградов, І. Семенюк, Б. Шварцкопф, Л. Граудіна, М. Горбачевич та ін.) свідчить про певну «заплутаність» у розумінні поняття «норми», а водночас переконує в близькості тлумачення «норми» в працях найрізноманітніших шкіл. Той різнобій, що склався в цій сфері, є прямим наслідком наявності дискусій, які іноді переходять у досить гострі суперечки, щодо питань мовної норми, критеріїв нормативності, уніфікації й кодифікації мовних норм. Дослідники порушують у мовознавчих наукових і популярних працях, як в материковій Україні, так і в діаспорі, питання «мовної норми», часто вкладаючи в нього різний зміст [4, с. 12]. Ці розбіжності виникають через різний підхід до проблеми нормативності: чи з погляду загальної теорії мови, чи з погляду теорії культури мови, чи з загальних міркувань практичної стилістики та боротьби за мовленнєву культуру.

У нашому дослідженні маємо **на меті** проаналізувати формування та уніфікацію лексем мікротерміносистеми «нормативність мови» та зміни термінологічної свідомості лінгвістів. Адже й сьогодні існує нагальна потреба «значного удосконалення в плані конкретизації, уніфікації і стабілізації» термінології, а вироблення національних термінів, як зазначала Т. Панько, повинно йти «в одному руслі з питаннями народної освіти, що враховує скарби національної традиції і контакти близько- і дистантноспоріднених народів» [7, с. 73].

Виклад основного матеріалу. Система наукових понять з проблем нормативності мови як лінгвоконцептуальний феномен набуває в термінологічних дослідженнях кваліфікації термінологічної системи. Мікротермінологічна система відображає в семасіологічній структурі належні її лексемам певні зв'язки і відношення, що об'єктивно існують у колі названих явищ і понять. Термін повинен містити назване поняття і весь концептуальний спектр належних цьому поняттю інформаційно-фонових знань, а також відповідну сітку довколишніх щодо нього когнітивних структур.

Мікротерміносистема «нормативність мови» має спільне семантичне ядро та складається з мовних одиниць, що належать до різних концепцій, напр.: «світла цяточка мовної свідомості» [Л. Щерба], «ортологія» [Ю. Бельчиков], «еластичність норми», «кроки комунікативного кола» [І. Головін], «лінгвістична екологія» [А. Сковородников].

Термін «мовна норма» мовознавцями вживається у двох значеннях: по-перше, нормою називають загальноприйняте вживання, регулярно повторюваних у мовленні (відновлюваних мовцями); по-друге, – це відповідні приписи, правила, вказівки до вживання, зафіксовані підручниками, словниками, довідниками [2, с. 387-388]. Деякі автори не розрізняють ці два поняття норми, недиференційовано вживаючи вказаний термін одночасно у двох вказаних значеннях.

Підтримуємо визначення, у якому «норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі і нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної /національної/ мови в процесі спілкування» [8, с. 94].

Формування цієї мікротерміносистеми має довготривалу історію, а неоднорідність її складу свідчить про те, що утворювалася вона завдяки використанню різних мовних одиниць із різних сфер. З генетичного погляду розглядувані терміни поділяються на два основні різновиди: 1) термінолексеми, взяті як готові мовні одиниці; 2) термінологічні одиниці, створені як спеціальні назви. Найважливішими і найбільш частотними в українській мові виявилися сполуки зі стрижневими елементами: *мова, норма, варіант, нормативність, помилка, огріх, правильність, унормованість, кодифікація* та ін. Найтипівішою сполучуваністю цих та інших термінів є зорієнтованість у сферу теорії літературної мови, стилістики, культури мови: *акцентуаційні норми, варіанти мовної норми, порушення мовних норм, ненормативне вживання, підвищення культури мовлення, розвиток зв'язного мовлення, удосконалення мовленнєвої культури, стильові та стилістичні норми, робота з розвитку та збагачення усного мовлення, правильна вимова* та ін. Процес термінологізації загальноновживаного слова має місце, його сутність зводиться до використання однієї з диференційних ознак лексичного значення, яке згодом стає загальною ідеєю для слова-терміна. Мікротерміносистема «нормативність мови» є відкритою й інтенсивно поповнюється загальноновживаною лексикою, пор.: *виразність, багатство, доречність, логічність, образність, засмічення, правильність мови, розвій мови, мовні огріхи, мовна особистість, мовленнєва культура* тощо.

Приклади вживання термінів, пов'язаних з мовною нормою, переконують, що основну увагу мовознавців, методистів, майстрів та популяризаторів слова скеровано на те, щоб мовці дотримувалися норм української літературної мови. Про якість мови йдеться спорадично і менш виразно, зазвичай без використання чіткої наукової термінології, чітких параметрів та рекомендацій: *мистецтво полеміки, мовний (мовленнєвий) етикет, точність мови – нормативна і функціонально-стилістична, текстова норма, плюнорма* та ін.

Здійснений аналіз переконує, що метамова розглядуваної мікротерміносистеми в її сучасному стані має кілька шарів: 1) поняття і терміни загальної теорії мови: *варіантність, норма, система мови, кодифікація, нормалізація, текст, узус, уніфікація* і под.; 2) терміни і поняття з окремих розділів мови: *жаргонізм, варваризм, милозвучність, лексична норма, граматична норма, стиль, нормативний словник, нормативні ремарки* тощо; 3) поняття

і терміни власне зі сфери стилістики і культури мови: *антинорма*, *імперативна норма*, *епінорма*, *критерії нормативності*, *нормативна реалізація*, *нормативні параметри*, *стилістичні норми*, *функціональність норми*, *плюнорма* та ін.

Доказом існування, хоч і не цілком оформленої, мікротерміносистеми слід вважати наявні у ній системні відношення. Наприклад, родо-видові відношення, що зв'язують терміни: *мовний стандарт – правильність*, *понятійна точність мови – предметна точність мови*; *стильова норма – стильова динамічна норма*, *узусна норма – діалектна норма*, *професійна норма* і под.

Синонімія досліджуваної термінології виникає унаслідок уточнення того чи іншого терміна, коли поряд з новою лексемою функціонує і давніша, якій часом надається перевага чи то в силу інерції, чи за традицією, чи відповідно до належності дослідника до певної наукової школи тощо: *норми синтаксису – синтакси*, *складні*, *унормована мова – вироблена мова*, *перетворення – видозміна – новація – інновація*, *варіантність – варіювання норм* та ін.

Основною причиною функціонування паралельних термінів є наявність утворень, що виникли на автохтонній основі, поряд з утвореннями, що склалися на інтернаціональній основі. Так, у мікротерміносистемі «нормативність мови» паралельно вживаються терміни: *правильний наголос – акцент*, *кількісний показник – квантитативний*, *стабільна норма – статична*, *консервативна*, *гнучка норма – еластична*, *додаткова норма – диспозитивна*, *факультативна* тощо.

Семантичні парадигми термінів утворюються і на базі антонімічних відношень: *стабільність – мінливість норми*, *норма інтегруюча – диференційна*, *нормативне утворення – окаяніалізм*, *аномалія*, *норма – антинорма*, *зразок-помилка*, *ляпсус*, *огріх* та ін.

Найбільш поширеними лексемами з блоку «нормативність мови» є терміни трьох груп: 1) загальноприйняті: *норма*, *критерії норми*, *кодифікація*, *нормалізація*, *узус*; 2) метадіалектні, тобто терміни певної лінгвістичної школи: *норми реалізації*, *престижні норми*, *кон'юнктурні норми*, *нормативні відмінності*, *антинорма*; 3) ідіолектні, тобто авторські терміни, або терміни, що використовуються в авторському значенні: *соборна літературна мова*, *соборний правопис* [І. Огієнко], *єдина можливість* [Ю. Бельчиков], *мовний авторитет* [А. Едлічка], *ковані слова* [Н-Левицький], *антинорма* [В. Миркін], *вертикальна і горизонтальна норма* [Н. Бабич] та ін. Проти хаотичного вживання багатозначних термінів цієї сфери мовознавці постійно висловлюються, зокрема таких, як: «мова художньої літератури», «мова літературного твору», «мова письменника», «ідіюстиль мовця», «ідіолект мовця», «поетична мова», «літературна мова», «мова і стиль» та інших аналогічних найменувань, що й до цього часу в молодій науці про «літературну мову» використовуються недостатньою мірою диференційовано» [11, с. 11].

Українська мовознавча термінологія розглядуваної мікротерміносистеми неоднорідна і щодо походження. Більшу частину термінів з цієї галузі традиційно складають слова іншомовного походження. Чіткості побудови термінологічної системи сприяє й послідовне використання іншомовних елементів з постійним значенням та формою, які вільно поєднуються як із запозиченими, так і з питомими коренями-основами: *антинорма*, *епінорма*, *плюнорма*, *мікротекст*, *мікросистеми*, *мікротерміносистема*, *лінгворозмаїття*, *лінгвоінженерія*, *лінгвоекнологія* та ін.

Від власне мовних паралелей іншомовні терміни відрізняються більшою точністю значення, самого поняття, пор.: *опозитивні форми* (протиставлені, співвіднесені), *сегментований текст* (розчленований), *експресивні можливості* (виразові), *девіація* (ненормативне), *прескрипції* (нормативні заборони) та ін.

Процес відродження української мови, розширення її внутрішньодержавного і міждержавного функціонального навантаження охоплює і мовознавчу термінологію. Це сприятиме збереженню, відродженню та створенню національних термінів, збагачуватиме національну лінгвістичну термінологію [9]. Процес остаточного вибору одного з термінів, що набув сили державного стандарту в системі досліджуваної термінології, ще остаточно не завершився. Про це свідчить паралельне вживання в українській мові, зокрема в спеціальній літературі таких, наприклад, термінолексем, як: *розрост – розвій – розвиток функцій мови, нормативна регламентація – нормативні приписи, уніфікація норм – вироблення, аномалія – помилка, огріх* та ін.

Так, наприклад, мовознавці переважно досліджують «норму» і «варіант» норми і рідше йдеться про «норму» й «аномалію». Вважається, що варіант у початковій стадії розвитку перебуває у статусі аномалії. Варіант норми хронологічно триваліший і входить до норми літературної мови або до норми діалекту, тобто зафіксований у мовних словниках, граматиках. Аномалія – нетривка, еволюційна, нестандартна, в окремих випадках суперечить граматичній системі. Вона має перейти у варіант, а згодом іноді навіть у норму. При зворотному процесі нормативний елемент може перейти лише в застарілий варіант, набути статусу архаїзму, але не аномалії, оскільки останній завжди притаманні значеннева новизна та структурне нововведення. Складність розмежування «варіанта» й «аномалії» пояснюється розмитістю їхніх сфер функціонування (*периферія варіанта* та *узус аномалії*). Варіант перебуває на периферії норми. Тому розрізняють норму варіантну і безваріантну [1, с. 18]. Найважливішим з погляду мовної норми є визначення того, коли саме відхилення від звичного, «нормального» переступають поріг «правильності», порушуючи літературний стандарт [5, с. 54]. Тому увага мовознавців націлена на розмежування аномалії та некоректного висловлювання. І хоча спільним для цих понять є порушення мовних норм, різниця полягає в тому, що аномалія є стилістично та прагматично визначеною

Висновки. Таким чином, формування й уніфікація мікротерміносистеми «нормативність мови» відбувалася на різних етапах її розвитку кількома шляхами: добір найбільш вдалого термінологічного інвентаря, розширення парадигматичних зв'язків, уніфікація варіантів та утворення термінів-неологізмів для найменування нових понять.

Подальше впровадження результатів нашого дослідження передбачає визначення семантико-парадигматичних відношень та функціональної структури термінів зі сфери «нормативності мови»; з'ясування причин, коли ненормативне явище чи девіація спричиняють введення ненормативного факту до норми або появу нової норми; вивчення уніфікації та кодифікації термінів зі сфери нормативності мови, що пов'язано також із необхідністю при називанні й позначенні нових понять елімінувати із наукового дискурсу можливі їх еквівокації і неточності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Аномалии и язык. Вопросы языкознания. 1987. № 3. С. 3-19.
2. Єрмоленко С. Я. Мовна норма. Українська мова. Енциклопедія. К., 2000. С. 387-388.
3. Кравченко Є. Г. Динаміка мовної норми. Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: мат-ли Всеукр. Наук.-практ. конф. / редкол.: В. Л. Погребна та ін. Д. : ЛІРА, 2018. С. 156 -160.
4. Кривошеєва О. Питання культури української мови у виданнях української діаспори США і Канади. Зб. Харківського історико-філол. товариства. Нова серія. Т.4. Харків: Око, 1995. С. 169-176.
5. Курпіль О. Аномалія та корелятивні її поняття. Вісник Львівського ун-ту. Серія іноземні мови. 2002. № 10. С. 53-57.
6. Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.): [монографія]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2001. 373 с.
7. Панько Т. І. Методологічні засади вивчення й розвитку національної термінології. Теорія та прагматика термінологічної лексики. К.: Вища школа, 1991. С. 73-74.
8. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль: [монографія]. К.: Наукова думка, 1976. 288 с.
9. Симоненко Л. Нові підходи до вивчення української наукової термінології другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI. К.: КНЕУ, 2005. С. 13-17.
10. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття: [монографія]. Тернопіль : Астон , 2002 352 с.
11. Цейтлин Р. М. Лингвистические труды Г. О. Винокура и современное языкознание (К 90-летию со дня рождения). Вопросы языкознания. № 6. 1986. С. 11-20.

Куликова Л.А., Тарасенко Т.В., Тарасенко М.Р.
*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ НАЗВИ КОЛЬОРУ

У даній статті досліджується соціокультурна конотація кольорів для правильного розуміння значення колірної форми ідеалів певних епох, різноманітних історичних формацій і сучасного глобалізованого суспільства.

Для сучасної людини не завжди є актуальним дотримання і знання колірних канонів, в явній або прихованій формі, але все ж, колір продовжує бути присутнім в нашому житті. У колишні часи були цілі епохи, коли символіка кольору ставала другою мовою суспільства (наприклад, Візантія, Англія ХVІІ ст. та ін.). Саме тому ми вважаємо важливим вивчення соціокультурних особливостей колірної символіки.

У найдавніших пам'ятках культури, у різних народів збереглися схематичні малюнки-графєми, які переконливим чином повторюються і проявляють стійкість, як у формі, так і факті свого існування протягом тисячоліть. Ці зображення часто наділені